

1. ΟΙ ΠΑΡΑΓΚΕΣ ΠΟΥ ΕΓΙΝΑΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ

Μέσο: ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΚΥΡΙΑΚΗΣ

Ημ. Έκδοσης: . . . 11/09/2022 Ημ. Αποδελτίωσης: . . . 11/09/2022

Σελίδα: 22

Η κληρονομιά των Μικρασιατών

Οι παράγκες που έγιναν μητρόπολη

Ο άθλος της στεγαστικής αποκατάστασης των προσφύγων σε Αθήνα και Πειραιά

Του ΔΗΜΗΤΡΗ ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

Οι θαμνίνες του θερινού κινηματογράφου «Ζέφυρος» και της παλιάς αθηναϊκής ταβέρνας του Οικονόμου στα Πετράλωνα δεν μπορούν να φανταστούν ότι στην επόμενη γωνιά (κυριολεκτικά) ο δρόμος που τέμνει τη δημοφιλή οδό Τρώων υπήρξε πριν από 61 χρόνια το φυσικό σκηνικό της εμβληματικής ταινίας «Συνοικία το όνειρο» με σκηνοθέτη και πρωταγωνιστή τον Αλέκο Αλεξανδράκη. Ο δρόμος είναι η οδός Υπερίωνος και η συνοικία η τότε παραγκούπολη του Ασυρμάτου, ο τόπος (ένα παρατημένο λατομείο στους πρόποδες του Φιλοπάππου) που εγκαταστάθηκαν τη δεκαετία του '20 περισσότερες από 800 οικογένειες προσφύγων από την Αττάλεια και την Αλάγια της Μικράς Ασίας. Αυτός είναι ο λόγος που η περιοχή πήρε προπολεμικά το όνομα «Τα Ατταλιώτικα».

Το 1961, όταν γυρίστηκε η ταινία, με πολλούς από τους κα-

θα εμπλουτίζεται διαρκώς), αλλά και στη μεγάλη έκθεση του Μουσείου Μπενάκη «Μικρά Ασία», που θα εγκαινιαστεί στις 15 Σεπτεμβρίου στο κτίριο της οδού Πειραιώς.

Το έργο της ελληνοτουρκικής ομάδας (6 Έλληνες και 4 Τουρκάλες συγκροτούν τον βασικό ερευνητικό πυρήνα) εστιάζει στις συνέπειες της ανταλλαγής πληθυσμών σε δύο συγκεκριμένες διοικητικές περιφέρειες, την Αττική και τη Σμύρνη. Με βασικά εργαλεία την επιτόπια έρευνα στα χωριά της Ιωνίας αλλά και στις γειτονιές της Αθήνας και του Πειραιά, με πλούσια αρχαιολογική έρευνα και στις δύο χώρες και μιλώντας με τους απογόνους όσων ανταλλάχθηκαν και από τις δύο πλευρές, έρχεται στην επιφάνεια ένας νέος, συναρπαστικός «χάρτης» με διαφορές αλλά και ομοιότητες.

Η μεγάλη διαφορά

Η βασική διαφορά ανάμεσα στις δύο περιοχές είναι φυσικά

Το «πριν» και το «μετά» των προσφυγικών υποδομών στη Δραπετσώνα στην έκθεση του υπουργείου-Κοινωνικής Πρόνοιας «Το έργο της εξαετίας» (1957).

1. ΟΙ ΠΑΡΑΓΚΕΣ ΠΟΥ ΕΓΙΝΑΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ

Μέσο: ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΚΥΡΙΑΚΗΣ

Ημ. Έκδοσης: . . . 11/09/2022 Ημ. Αποδελτίωσης: . . . 11/09/2022

Σελίδα: 22

τοικούς να συμμετεχουν ενεργά ως κομπάρσοι, αρκετά από εκείνα τα χαρόσιπα της πρώτης περιόδου έκτακτης ανάγκης της προσφυγικής κρίσης που δημιούργησε η Μικρασιατική Καταστροφή επιβίωναν ακόμη. Το σχέδιο για την κατασκευή μεγάλου αριθμού αξιοπρεπών κατοικιών από πελεκητές πέτρες της κατεδαφισμένης Σχολής Πολέμου (τα λεγόμενα «πέτρινα της Φρειδερίκας») και κυρίως η ανέγερση της περιφέρειας μοντέρνας πολυκατοικίας που σχεδίασε η Ελληνική Βασιλική το 1967, σφράγισαν το οριστικό τέλος μιας οικιστικής περιπέτειας που για τη συγκεκριμένη γειτονιά της Αθήνας κράτησε σχεδόν μισό αιώνα.

Παρόμοιες γενεαλογίες της προσφυγικής εγκατάστασης συμπεριλαμβάνονται στα βασικά σημεία εστίασης του ερευνητικού προγράμματος «Homeacross» (ο πλήρης τίτλος είναι «Space, memory and the legacy of the 1923 Population Exchange between Greece and Turkey»), που μελετάει τη χωρική και αρχιτεκτονική διάσταση αυτής της τεράστιας εκτόπισης πληθυσμών, η οποία μεταμόρφωσε τόσο τους τόπους που έμειναν πίσω όσο και τους τόπους άφιξης των προσφύγων: το στοιχείο της απορρόφησης των προσφυγικών ροών από τη Μικρά Ασία δεν ήταν υπόθεση μιας δεκαετίας ή μιας γενιάς. Διέτρεξε ολόκληρο σχεδόν τον 20ό αιώνα, αφήνοντας ισχυρότατο αποτύπωμα στην αρχιτεκτονική, πολεοδομική και κοινωνική εξέλιξη των τόπων υποδοχής εκατομμυρίων ανθρώπων.

Είναι η πρώτη φορά που Έλληνες και Τούρκοι ερευνητές (κυρίως αρχιτέκτονες αλλά και ιστορικοί, πολιτικοί επιστήμονες, κ.ά.), που συνδέονται με τρεις διαφορετικούς φορείς και από τις δύο πλευρές του Αιγαίου (το **Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής**, το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών και το Izmir Institute of Technology, αγγλόφωνο δημόσιο πανεπιστήμιο της Σμύρνης) εργάζονται από κοινού για να μελετήσουν τις μακροπρόθεσμες συνέπειες μιας τόσο φορτισμένης ιστορικής στιγμής στον χώρο και τον χρόνο. Τους πρώτους καρπούς του προγράμματος μπορείτε να τους αναζητήσετε στην ιστοσελίδα homeacross.eliamep.gr (τριγλωσσο site που

η ενταξη της κρίσης, που δεν αποτυπώνεται μόνο στα νομικά (οι μουσουλμάνοι ανταλλάξιμοι δεν ξεπερνούν τις 400.000, ενώ ο αντίστοιχος αριθμός για τους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς υπερβαίνει το 1,2 εκατ.), αλλά και στον βαθμό οξύτητας του οικιστικού ζητήματος. Οι μουσουλμάνοι εγκαθίστανται στα χωριά που έχουν εγκαταλείψει οι Έλληνες, ενώ οι Έλληνες πρέπει να ξεκινήσουν από το μηδέν. Δεν υπάρχουν σπίτια να τους περιμένουν. Στις αρχές Δεκεμβρίου του 1922, σύμφωνα με ανακοίνωση του γραφείου του δημάρχου Αθηναίων, περίπου 70.000 πρόσφυγες διέμεναν σε 130 πρόχειρους καταυλισμούς διάσπαρτους σε ολόκληρη την πόλη. «Όταν στην Ελλάδα σχεδιάζονται και κατασκευάζονται εκατοντάδες νέοι οικισμοί, στην Τουρκία οι αντίστοιχοι δεν ξεπερνούν τις μερικές δεκάδες», μου λέει η Καλλιόπη Αμυγδαλού, δρ ιστορικός Αρχιτεκτονικής και επικεφαλής του προγράμματος. «Αυτό δεν σημαίνει ότι οι Τούρκοι δεν είχαν τα δικά τους προβλήματα. Πολλές ελληνικές ιδιοκτησίες λεηλατούνται, ενώ αξιώσεις για αποζημιώσεις προβάλλουν και κάτοικοι,

Αντικείμενο ελληνοτουρκικού ερευνητικού προγράμματος η χωρική και αρχιτεκτονική διάσταση της τεράστιας εκτόπισης πληθυσμών.

τα σπίτια των οποίων βρέθηκαν στην ακτίνα των πολεμικών συγκρούσεων από το 1919 μέχρι το 1922. Δημιουργείται έτσι ένας άτυπος ανταγωνισμός ανάμεσα σε δύο διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες. Ταυτόχρονα καταγράφονται περιστατικά διαφθοράς: άνθρωποι που δεν ήταν πρόσφυγες διεκδικούν και καταλαμβάνουν παλιά ελληνικά σπίτια και νόμιμοι δικαιούχοι καταλήγουν με δύο ή και τρεις νέες ιδιοκτησίες».

Η ελληνική περίπτωση ήταν φυσικά μια πολύ διαφορετική ιστορία. Στην Αττική, πιο συγκεκριμένα, οι πρόσφυγες βρήκαν ημιμόνιμη ή μόνιμη στέγη με τους βασικούς τρόπους: με οργανωμένη δόμηση από το

Τα «πέτρινα της Φρειδερίκας» αντικατέστησαν τις προπολεμικές τρώγλες στην παραγκούπολη του Αουρμάτου, στους πρόποδες του Φιλοπάπου.

κράτος, μέσω άναρχης αυτοτέλεισης (παραπήματα που έστηναν με κάθε τρόπο και με δικά τους μέσα) και σε δεύτερο χρόνο μέσω οργανωμένης αυτοτέλεισης. Η απογραφή του 1928 αποκαλύπτει τα πραγματικά μεγέθη: στην επαρχία Αττικής καταγράφονται 271.478 πρόσφυγες. Στον Δήμο Αθηναίων αντίστοιχα καταγράφονται 129.380 πρόσφυγες (28,1% του συνολικού πληθυσμού) και στον Πειραιά 101.185 (40,2% του πληθυσμού).

Την πρώτη πολύ δύσκολη δεκαετία κυριαρχεί η οργανωμένη δόμηση με βασικές μονάδες κατοίκησης γύρω από κεντρικές, κοινές εσωτερικές αυλές που κατασκευάζει το κράτος

ή η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ): μονόφωρα δωματάρια ελάχιστων τετραγωνικών, προκατασκευασμένα ξύλινα παραπήματα και στην καλύτερη περίπτωση διώροφες τετρακατοικίες. Το κάθε δωμάτιο είναι ένας πρώτος μικρός πυρήνας που το κράτος το κατασκευάζει με τη σκέψη ότι ο πρόσφυγας θα βρει τον τρόπο στο μέλλον να το επεκτείνει. «Το κράτος δηλαδή προκρίνει μια αρχιτεκτονική του κατεπιγόντος, μια ελάχιστη υποδομή επιβίωσης (χωρίς συστήματα ύδρευσης και αποχέτευσης), με την πρόβλεψη ότι ο πρόσφυγας θα το συντηρήσει και θα το επεκτείνει», υπογραμμίζει η κ. Αμυγδαλού. Μέχρι το 1930 η

ΕΑΠ (η οποία ιδρύεται το 1923 κατόπιν δανείου από την Κοινωνία των Εθνών) κατασκευάζει 6.782 κατοικίες στην Αθήνα και 5.134 στον Πειραιά, αριθμοί που αντιστοιχούν στο 43,16% της οικοδομικής δραστηριότητας της ΕΑΠ στο σκέλος της αστικής αποκατάστασης σε όλη την επικράτεια.

Η εικόνα αλλάζει στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '20, όταν το 1927 ψηφίζεται ένας νόμος που επιτρέπει την οριζόντια δόμηση μόνο για τους προσφυγικούς συνοικισμούς. Δύο χρόνια αργότερα το μέτρο θα ισχύσει για όλα τα χωριά, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο για την ανέγερση πολυκατοικιών. Δεν είναι υπερβολή να ειπωθεί εδώ ότι η πίεση που ασκεί το οξύ ζήτημα της στέγασης των προσφύγων επιταχύνει τις πολεοδομικές και νομοθετικές μεταβολές, που διαφορετικά ίσως θα είχαν καθυστερήσει. Επίσης, το 1929 περνάει ένας ακόμη νόμος που ενθαρρύνει την οργανωμένη αυτοτέλειση μέσα από οικοδομικούς συνεταιρισμούς.

Στην πραγματικότητα το κράτος διανέμει οικοπέδα ή

γκροτήματα της εποχής, όπως οι προσφυγικές πολυκατοικίες της λεωφόρου Αλεξάνδρας με σημαντικές αρχιτεκτονικές υπογραφές και στο εκσυγχρονιστικό πνεύμα του επελαύνοντος μοντέρνου κινήματος. Όμως ο κατασκευαστικός πυρετός δεν είναι πάντα αναίμακτος. Η κ. Αμυγδαλού αναφέρει το παράδειγμα της Δραπετσώνας: «Η περιοχή είχε αρχίσει να ρημοτομείται πριν από το 1922, καθώς καταγράφεται πίεση για επέκταση του Πειραιά προς τα δυτικά και ήδη γίνονται αγοραπωλησίες γης στα όρια των δύο περιοχών. Με την έλευση των προσφύγων δημιουργείται ξαφνικά μια τεράστια παραγκούπολη, το κράτος υποχρεώνεται να απαλλοτριώσει την περιοχή, με αποτέλεσμα να υπάρξουν έντονες αντιδράσεις από επενδυτές της εποχής και εκατοντάδες υποθέσεις να οδηγηθούν στα δικαστήρια, υποθέσεις που διήρκεσαν δεκαετίες μέχρι να τελεσιδικήσουν».

«Μάθημα για όλους»

Ρωτάω την κ. Αμυγδαλού ποια είναι κατά τη γνώμη της η πιο σημαντική παρακαταθήκη της εποχής που τελικά ήταν η επιτυχημένη ενσωμάτωση του τεράστιου προσφυγικού κύματος της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η συζήτηση πηγαίνει στο θέμα της κοινωνικής κατοικίας και στον ρόλο του κράτους πρόνοιας, έναν ρόλο που θυμηθήκαμε πολύ πρόσφατα με αφορμή την πανδημία. «Τις τελευταίες δεκαετίες που ο ρόλος του κράτους πρόνοιας είχε υποκαταστήσει και μας το υπενθύμισε η πανδημία και τώρα η ενεργειακή κρίση, η συζήτηση για τον τρόπο που η Ελλάδα αντιμετωπίζει το προσφυγικό ζήτημα αποκτάει μια νέα επικαιρότητα και αξία». Και συμπληρώνει: «Η ιστορία της προσφυγικής εγκατάστασης είναι λοιπόν σε μεγάλο βαθμό η ιστορία της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα, είναι ένα σημαντικό σκέλος της ιστορίας των υποδομών, του εκσυγχρονισμού, του κοινωνικού κράτους. Είναι μέρος της ιστορίας του μοντέρνου και ένα σημαντικό σκέλος της ιστορίας των τεχνικών υπηρεσιών, δηλαδή της συνέργειας κράτους και αρχιτεκτονικής για την παρέμβαση στην πόλη. Είναι ένα μάθημα για όλους».

Στις αρχές Δεκεμβρίου 1922 περίπου 70.000 πρόσφυγες διέμεναν σε 130 πρόχειρους καταυλισμούς σε ολόκληρη την πόλη.

παρέχει οικονομική υποστήριξη και οι πρόσφυγες οργανώνονται σε συνεταιρισμούς και κτιζούν τις γειτονιές τους. Μέχρι το 1933 συστήνονται περισσότεροι από 320 προσφυγικοί οικοδομικοί συνεταιρισμοί με 10.500 μέλη. Έχει βοηθήσει και ο τελεσιδικισμένος ενταφιασμός της ψευδαισθήσεως για επιστροφή στις πατρογονικές εστίες, ύστερα από την υπογραφή του ελληνοτουρκικού Συμφώνου Φιλίας το 1930 στην Αγκυρα ανάμεσα στον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον Ισμέτ Ινονού παρούσα του Κεμάλ Ατατούρκ. Πάντως, τη δεκαετία του '30 επικρατεί οικοδομικός οργανισμός και μέχρι το 1940 κτιζόνται ορισμένα από τα πιο φιλόδοξα οικιστικά συ-